

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I NOVI SRPSKI IDENTITET

Beograd, 2006.

**Ova studija deo je šireg projekta "Religija i društvo" koji je realizovan
zahvaljujući fondaciji Heinrich Böll**

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG

Istorijska pometnja

Na prelomu preposlednje i poslednje decenije 20. veka svet je bio šokiran (vansudskim) izricanjem smrtne presude umetniku, tj. književniku, od strane vođe jednog teokratskog režima, uz obrazloženje da je stvaralaštvom osuđenog pisca nanesena uvreda jednoj religiji, konkretno islamu i svim muslimanskim vernicima. Reč je, naravno, o čuvenom slučaju Rušdi; po oceni vođe iranske revolucije ajatolaha Homeinija, roman „Satanski stihovi“ Salmana Rušdija bio je blasfemičan i autor je zaslužio da fatvom bude osuđen na smrt. Taj slučaj, koji ni do danas nije sasvim zatvoren, na radikalna način demonstrirao je zbiljnost i kompleksnost izazova koji za globalne pretenzije koncepta liberalno-kapitalističke demokratije, čiji su važni postulati sekularna država i sekularno društvo, predstavlja živuća politička snaga verskog fundamentalizma, odnosno fundamentalizama.

Iste godine (1989) pao je Berlinski zid i taj događaj bio je simbolička oznaka kraja jedne epohe u međunarodnim odnosima i propasti jednog ideološko-političkog projekta. Drugim rečima, u istoriju su otišle okolnosti koje su na ključni način uticale na formiranje jugoslovenskog i srpskog društva u periodu posle Drugog svetskog rata. Vreme je pokazalo da su rečene promene za Jugoslaviju i Srbiju imale efekat tragične istorijske pometnje, pre svega zbog nespremnosti jugoslovenskih, a posebno srpskih elita da razumeju i adekvatno odgovore zahtevima novog doba.

U svetlu pomenute „istorijske pometnje“ valja gledati i na činjenicu da je već 1990. godine, 31. maja, Srbija doživela lokalni „slučaj Rušdi“, odnosno prvu manifestaciju agresivnog arbitriranja klerikalnih krugova u sferi umetničkih sloboda, ali i na najširem kulturnom planu. Predstavu „Sveti Sava“, po tekstu Siniše Kovačevića i u režiji Vladimira Milčina, odnosno gostovanje Narodnog pozorišta iz Zenice u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu, nasilno je prekinula grupa uglavnom mladih ljudi, koji su sami sebe javnosti predstavljali kao studente bogoslovije i aktiviste Srpskog omladinskog bloka, a bili su predvođeni protojerejom Srpske pravoslavne crkve Žarkom Gavrilovićem i Vojislavom Šešeljom, koji je tada bio visoki funkcioner Srpskog pokreta obnove.¹

Čim je najavljeno gostovanje te predstave, protojerej Gavrilović javno je tražio da se ono otkáže. „Nećemo dozvoliti da se naše svetinje blate“, govorio je protojerej Gavrilović, „od raznih ljudi koji su u perverzijama i grehu.“² Pisac Siniša Kovačević, glumac Žarko Laušević koji je igrao ulogu Svetog Save i Jovan Ćirilov, tadašnji upravnik Jugoslovenskog dramskog pozorišta, žalili su se na pretnje koje su im stizale od nepoznatih osoba, ali predstava nije otkazana.

¹ Incident u Jugoslovenskom dramskom pozorištu poslužio je i kao povod za raskol između Vuka Draškovića i Vojislava Šešelja i isključenje Šešelja iz Srpskog pokreta obnove

² Citat preuzet sa web stranice www.srpskinacionalisti.com

Incident u Jugoslovenskom dramskom pozorištu bio je skandal bez presedana u drugoj Jugoslaviji. Njime je SPC demonstrirala i nove ambicije, moć i snagu stečene u godinama „događanja naroda“. Da je SPC učestvovala u proizvođenju incidenta, a u najmanju ruku da je blagonaklono gledala na njega i da nije u pitanju bilo tek nezavisno delovanje jednog njenog protojereja, potvrđuje javno reagovanje Amfilohija Radovića, koji je u to vreme bio episkop banatski, a već naredne godine postao je mitropolit crnogorsko-primorski.

„Pretvoriti Zenicu u 'pljucu' (kako reče Antonije Đurić) na Svetog Savu nije teško. Uspjeh je da se ta pljuvaonica prenese u podnožje samog Hrama, u Jugoslovensko dramsko pozorište, tamo gdje još i danas cvijet cvjeta iz spaljenog praha Svetitelja. Ljubitelji lijepo umjetnosti pljuvanja i blaćenja, toliko su se, kažu, oduševili, da su riješili da otvore i nove pljuce po zemlji Srbiji. Pa nek pljuju Srbi svoga rođenog oca do mile volje! Ionako su ih tome zanatu učili njihovi učitelji i novi usrećitelji već čitavih pedeset godina. A pošto je ovo vrijeme priprema ulaska u evropsku zajednicu, svo, ima čime da nas preporuče: neka vidi Evropa i svijet, ko smo bili, na čemu smo gradili i šta jesmo(...)

Tako nam je portret, konačno oslikan. Oskar Davičo je kod Stefana Nemanje, namjesto mirotočivosti, otkrio gonoreju. Mimica, kroz „Banović Strahinju“ u Lazarevo doba inkviziciju, Bulajić, iza svetosti Svetog Petra Cetinjskog sve gadosti pakla; Miodrag Popović, u knjizi 'Vidovdan i časni krst' otkriva kako hrišćani nijesmo nikad ni bili, a 'Skupljači perja' pronose slavu srpskog sveštenika, pijandure i bludnika, širom svijeta. I sve to u ime umjetnosti i njene slobode.

Pa eto, u ime te iste 'umjetničke slobode', vrlji S. Kovačević prikiva na Stub srama, kako Svetog Savu tako i svu 'pasju sortu' nemanjićku. A svi smo Nemanjići (...)

Dvije đavolje tikve našeg vremena su: 'sloboda umjetnosti' i 'demokratija'. 'Sloboda umjetnosti' bio je i socrealizam, a 'demokratija', kojoj su milioni žrtvovani, staljinizam.“³

Amfilohije Radović, zapravo, uskraćuje umetnosti pravo na ono što je njeno imanentno svojstvo - da deheroizuje istoriju i ogoljuje njene protagoniste. Nebrojena su umetnička dela razvijena na ideji da *heroja istorije nema*.⁴ Radović napada sa pozicija mitske svesti i mitologizacije istorije.

Kao što se vidi, u tekstu čiji delovi su citirani, visoki crkveni zvaničnik ne samo da se smatra pozvanim da najoštrijim rečima lakonski diskvalifikuje kako Kovačevićevu dramu (naziva je i „lažidramom“) tako i neka od najznačajnijih dela i eminentne autore jugoslovenske kinematografije i literature 20. veka (Aleksandar Petrović, Davičo..), već iznosi i dalekosežnije smernice u smislu vrednosnog sistema koji bi Srbija i Srbi, u tom trenutku na istorijskoj prekretnici i suočeni sa nužnošću stvaranja novog društveno-političkog sistema, trebalo da usvoje.

³ „Ekspres Politika“, jun 1990.

⁴ Katarina Vešović, „Polja“ br. 424, Novi Sad, 2003.

U tom smislu, mnogo više od izraženog antikomunizma (a uz parafrazu famozne krilatice „Tito, to smo svi mi“ – „svi smo Nemanjići“), indikativan je Radovićev sarkazam spram Evrope („ovo vrijeme priprema ulaska u evropsku zajednicu, svo“) i demokratije, „đavolje tikve našeg vremena“, sofistički poistovećene sa staljinizmom. Taj sarkazam ispoljen je u trenutku u kojem još nije otpočela krvava ratna drama u bivšoj Jugoslaviji, u kojem je proreformsku saveznu vladu predvodio Ante Marković i u kojem se proces ubrzane modernizacije srpskog društva i njegovog uključivanja u evropske integracione procese činio mogućim.

Iz citiranog teksta proizilazi da je tu mogućnost Amfilohije Radović, čiji je autoritet u SPC u to vreme bio veoma snažan a postajaće i sve snažniji, video zapravo kao opasnost, shvatajući da šansa za rastući uticaj crkve na društvo i važniju ulogu u oblikovanju, sa njenog stanovišta poželjnog, novog kolektivnog identiteta Srba, leži u drugačijim okolnostima.

U studiji objavljenoj 2004. godine Smiljka Tomanović i Suzana Ignjatović konstatuju: „*Nasuprot trendovima detradicionalizacije koji obeležavaju živote pojedinaca u društvima kasne modernosti, u Srbiji je poslednjih petnaest godina u različitim sferama društvenosti prisutan proces retradicionalizacije.*“⁵

Antikomunizam, filetizam i strah od globalizacije

Nesumnjiv je veliki doprinos SPC tom procesu retradicionalizacije, kao i korist koju SPC ima od njega. Već dugi niz godina, sva istraživanja javnog mnjenja govore da je SPC institucija od najvećeg poverenja u Srbiji. Ta korist se svakako ne iscrpljuje u činjenici o visokom ugledu koji crkva uživa kod građana. Krajem 2005. godine hrvatska štampa objavila je podatak da Rimokatolička crkva u Hrvatskoj spada u red pet najbogatijih poslovnih grupacija, a od drugih uspešnih korporacija razlikuje se i po tome što je jedino njeno poslovanje netransparentno.⁶

O ekonomskoj moći SPC rečito govori činjenica da je, prema podacima objavljenim na sajtu Pravoslavnog pastirsko-savetodavnog centra Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, na teritoriji Beograda u toku izgradnja osam novih crkava i priprema zemljišta i građevinske dokumentacije za još devet.⁷ SPC svoj rastući uticaj koristi i za pritisak na državne organe u cilju povraćaja nacionalizovane imovine i predstavlja državu kao „Božjeg dužnika“.⁸ U potraživanjima se pominje 70 000 hektara zemlje i 1 181 zgrada.⁹

Ispostavilo se u poslednjoj deceniji 20. veka da demokratija i Evropa nisu realne „pretnje“ srpskom nacionalnom biću, jer je na sceni bila ratna politika u službi cilja formulisanog u paroli „svi Srbi u jednoj državi“. Vernost pravoslavlju

⁵ „Mladi u tranziciji: Između porodice porekla i porodice opredeljenja“, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2004.

⁶ Glas Istre, Pula, 22. decembra 2005.

⁷ www.ppsc.spc.yu

⁸ NIN br. 2513, „Država Božji dužnik“, Beograd, 1999.

⁹ Isto

i srpskoj crkvi bio je važan motiv srpskog ratnog folklor¹⁰. Zamagljujući suštinsku prirodu ratova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, režimska propagandna mašinerija je, između ostalog, naglašavala verski karakter tih ratova što je dodatno SPC činilo jednim od stubova nacionalne homogenizacije.

Homogenizacija oko crkve pod okriljem ratova značila je, u stvari, kontinuitet sa nastojanjima SPC iz druge polovine 80-ih, perioda koji se vidi kao vreme priprema za ratovanje. Pošto je od velikog dela opozicije srpski režim 90-ih napadan više kao nosilac kontinuiteta s prethodnim sistemom, a manje zbog velikosrpskog nacionalizma i opredeljenosti za rat kao sredstvo rešavanja političkih problema, u novoj konstelaciji odnosa posle petooktobarskih promena SPC je ne samo zadržala nego i ojačala svoju društvenu i političku poziciju.

„Srpska pravoslavna crkva, smatrajući samu sebe za najveću žrtvu komunističkog poretka, stavlja u zagrade univerzalne poruke evanđelja, nastojeći da zauzme što važnije mesto među predvodnicima nacionalne borbe, klizeći u filetizam koji su sami crkveni oci proglasili za – jeres. Nacionalna borba ohrabrivana je i demonstracijama rastuće snage SPC, recimo, procesijom moštiju kneza Lazara, središnje figure kosovskog mita, upravo onim krajevima u kojima će se razbukovati najžešći ratni sukobi.“¹¹

I prethodni citat upućuje na dva krucijalna obeležja delovanja SPC na izgradnji novog srpskog identiteta – antikomunizam i filetizam. SPC je, kako je navedeno, predstavljala samu sebe kao najveću žrtvu komunizma, manihejski određujući poredak druge Jugoslavije kao ultimativno zlo, usmereno pre svega protiv srpskog naroda, prećutkujući pri tom sopstveni oportunistički odnosu na Brozov režim. Važno je podsetiti da su se, za Brozovog života, patrijarh srpski German i većina arhijereja trudili da što manje daju povoda za nesuglasice i sukobe s vlastima.¹²

Zanimljiv je i način na koji je SPC reagovala na Brozovu smrt. Na naslovnoj strani „Pravoslavlja“, glasila Patrijaršije SPC, objavljen je nepotpisan tekst u kome se kaže da je *građane bolno pogodila vest o smrti čoveka koji je vodio našu otadžbinu i ljude kroz sve bure i oluje tokom četiri decenije, i koji je ušao u istoriju kao beskompromisan borac za bratstvo i jedinstvo. Iako je bio ateista od samog početka svoje borbe, on je stvorio državu u kojoj mora biti mesta za veru, vernike i njihova htenja i nadahnuća. U proteklih 40 godina bilo je i nesporazuma između Crkve i države, ali 'za koje mi ne držimo da im je izvoriste bilo u mislima i postupcima ovog retkog čoveka'. Naglašeno je da po Ustavu SFRJ 'ispovedanje vere slobodno' i da je bila zabranjena samo protivustavna zloupotreba vere u političke svrhe, a Crkva nije imala razloga da se ne složi sa ovom ustavnom odredbom. Na kraju teksta kaže se da se pravoslavni Jugoslavije opraštaju od Josipa Broza, izražavajući mu blagodarnost i zahvalnost što su živeli u slobodi.¹³*

¹⁰ Ivan Čolović, „Bordel ratnika“, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.

¹¹ Nebojša Popov, „Srpska dramedija“, Republika br. 155-156, Beograd, 1997.

¹² Milorad Tomanić, „Srpska crkva u ratu“, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001.

¹³ Isto

Veliku popularnost u Srbiji sticala je u 80-im i 90-im teza, plasirana uveliko i iz vancrkvenih krugova, da je komunizam u bivšoj Jugoslaviji najpogubnije dejstvo imao na Srbe i srpske nacionalne interese, jer su se među Srbima u najvećoj meri raširili ateizam i anacionalna ideologija. Na temelju tako uprošćene percepcije razvijano je uverenje da je za proces redefinisanja nacionalnog identiteta, pre svega u smislu njegovog „čišćenja“ od posledica komunističke ideologije, od ključne važnosti upravo povratak veri, tradiciji i, podrazumeva se, crkvi kao „prirodnom“ i najpouzdanijem čuvaru tih vrednosti.

U zanosu retradicalizacije počelo je osporavanje i mnogih modernizacijskih tekovina razvoja jugoslovenskog društva posle Drugog svetskog rata čija izvorišta nisu u komunističkoj ideologiji. Ukupan proces retradicalizacije prvenstveno je u službi srpskog nacionalizma i ne može se posmatrati izdvojeno iz konteksta ekspanzije srpskog nacionalizma. SPC jeste aktivni subjekt tog procesa, ali je i neka vrsta „profitera“ – kratkoročnog ili dugoročnog, pokazaće vreme - u sticaju okolnosti koje su kreirali drugi nosioci moći, pre svega politička i kulturna elita Srbije.

„Vrednosti zapadnoevropske civilizacije: individualizam, vladavina zakona, pravna država inkompatibilni su sa ciljevima srpskog nacionalizma. Oslonjen na Rusiju, kao centar pravoslavlja i slovenske civilizacije, srpski nacionalizam je uvek bio privržen jednakosti, sabornosti, narodnoj državi koja je isto što i drušvo. Zaostalost je, zapravo, identitet.“¹⁴... Epohalne promene u svetu postale su za srpsku nacionalističku elitu pitanje života i smrti. Nikakav tehnološki napredak, moderne ideologije i obaveštenost ne mogu da znače progres ako se mitska svest održava kao poželjno stanje 'nacionalnog bića'.“¹⁵

Moguće je naći mnoštvo primera koji vrlo plastično ilustruju problem o kojem istoričarka Latinka Perović govori u prethodnom citatu. *„Ima bivših Srba koji vele da je put pogrešan, da takozvana mitska svest mora već jednom da ustukne pred takozvanom informativnom svešču, čije će prihvatanje, vele, odvesti Srbe u pravi svet, u Partnerstvo za mir, u Svetsku banku, u NATO, Međunarodni monetarni fond, Evropsku uniju i ostale konklave postmodernog Zapada. Samo tako, kažu, možemo da živimo 'kao sav normalan svet'. Za njih je Vidovdan recidiv mitomanskog mračnjaštva, a normalan im je svet onaj koji je Beograd zasipao bombama u sedam navrata tokom 20. veka, koji troši više na droge nego na lekove, koji biološki odumire a duhovno je već mrtav.“¹⁶*

Iz crkvenih struktura stiže i kritika „mešanja“ kultura i otvorenosti uticajima koji su slabili srpski pravoslavni identitet. *„Posledice komunističkih diktatura po pravoslavne narode su gotovo katastrofalne. Skoro da je izgubljen nacionalni, pravoslavni identitet. Jedinu čuvaru samosvesti bila je Crkva. U slučaju našeg naroda znamo da Crkva, zatvorena u izolaciji, nije bila u mogućnosti da čini*

¹⁴ Latinka Perović, reč na promociji knjige Olivera Milosavljević „U tradiciji nacionalizma“ (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji), Beograd, 2002. www.helsinki.org.yu

¹⁵ Isto

¹⁶ Srđa Trifković, „Vidovdan kao delikt mišljenja“, vidovdanska beseda u manastiru Svetog Preobraženja u Miltonu, Kanada, 2002. Preuzeto iz lista „Istočnik“ br. 54.

*ono što je činila vekovima: da bude matica ili žila kucavica bića, a time i kulture svoga naroda. U prazan prostor su uletale matrice drugih kultura i religija.*¹⁷

Navedeni stav nedvosmisleno zagovara autarhičnost srpske kulture i identiteta. Osim toga, potenciranje neraskidive vezanosti pravoslavlja sa srpskim nacionalnim identitetom upravo je argument u kritici skretanja SPC u jeres filetizma¹⁸, kao vid crkvenog nacionalizma. Baveći se kritikom filetizma SPC, u knjizi „Srpska crkva u ratu“ Milorad Tomanić kaže da su „*neki komentarisali da redosled reči u nazivu Srpska pravoslavna crkva u potpunosti odslikava red vrednosti koji vlada u SPC, tj. da je na prvom mestu srpstvo, potom pravoslavlje, a tek na kraju, ukoliko za njega ostane nešto mesta, hrišćanstvo (kao zajednička vera sa drugim, nepravoslavnim crkvama).*“

Na opasnost od filetizma ukazuju i intelektualci hrišćanske, pravoslavne provenijencije, bliski crkvi. Vladeta Jerotić, na primer, takođe navodi da se do početka 20. veka Srpska pravoslavna crkva „*češće nazivala pravoslavna srpska crkva*“ i zaključuje da ona može i treba da „*nađe svoje mesto, ne samo u budućoj harmoničnoj zajednici svih pravoslavnih crkava, već i u svojoj, od strane duhovno prosvetljenih umova Srbije, pretpostavljenoj misiji 'zlatnog mosta' između Istoka i Zapada.*“¹⁹

Jerotić govori i o potrebi „ohristovljenja“: „*Zbog nedovoljnog ili nikakvog rada sa svojim narodom, od strane mahom nedoučenog pravoslavnog sveštenstva, ovaj narod je, prvenstveno na Balkanu, sa izuzetkom Grčke i Rumunije, nedovoljno crkven, tj. vezan za crkvu prvenstveno preko starih, mahom paganskih običaja ili rituala; u svesnom i podsvesnom životu narod je mnogo više obuzet magijsko-animističko-tradicionalnim načinom mišljenja i življenja, nego što je stvarno upoznat sa suštinom hrišćanstva. Problem ohristovljenja, reklo bi se, večno paganske duše ljudi, ostao je, u ostalom, problem za sve tri hrišćanske crkve, ali možda najveći za pravoslavnu crkvu.*“²⁰

Kako razumeti primedbu da je narod „nedovoljno crkven“ u vreme masovnog povratka veri i crkvi, retradicionalizacije i desekularizacije društva i u svetlu činjenice da je SPC institucija koja uživa najveće poverenje u javnosti?

„Iščitamo li vodeće naše (srpske) teologe 20. veka, čija je misao sva integrisana u naše službeno bogoslovlje, zapazićemo nekoliko ključnih stvari. Prvo, kod našeg Nikolaja Velimirovića etnički, nacionalni identitet, veoma je važan element u razumevanju Crkve kao ljudskog društva. Stoga i ne čudi što je naša Crkva uvek bila nacionalno jako angažovana pa je često daleko veću zabrinutost pokazivala za političke nego teološke teme. Dovoljno je pogledati 'Pravoslavlje' i 'Glas Crkve' (Valjevaska eparhija) devedesetih godina

¹⁷ Jeromonah Nikodim (Bogosavljević), „Pravoslavna kultura i Zapad“, www.vidovdan.org

¹⁸ Stavljanje nacionalne ideje iznad jedinstva vere naziva se filetizmom (izvedeno od grčke reči *file-pleme*). Na Pomesnom saboru u Carigradu 1872. godine ta pojava je osuđena kao jeres

¹⁹ Vladeta Jerotić, „Vera i nacija“, Ars Libri, Beograd 1999.

²⁰ Isto

*prošlog veka pa videti koliko je Crkva bila preokupirana dnevnom, državnom politikom i upletena u mnoge situacije.*²¹

Koliko je SPC sposobna i da li je uopšte opredeljena za misiju „zlatnog mosta između Istoka i Zapada“ ako u demokratiji vidi „đavolju tikvu našeg vremena“, ako se plaši Evrope i „matrica drugih kultura i religija“? *„Današnje kulture Evrope i Amerike nastale su kao plod dugovekovnog razvoja duhovnosti zapadnog hrišćanstva. Reč je o procesu posvetovnjačenja Crkve, koji je započeo iskrivljavanjem izvornog bogoslovlja, a završio pretvaranjem Vatikana u državu.*²²

Kakav odgovor SPC daje na izazov globalizacije? Taj odgovor je, utoliko, važniji u situaciji intelektualno uspavane srpske javnosti u kojoj su zapravo SPC i njoj bliski krugovi među prvima prepoznali izazov globalizacije i značaj debate o toj temi, kao i prostor koji se otvara na polju kritike liberalnog kapitalizma i korporacijskih strategija globalizacije. U Srbiji se i u intelektualnim krugovima vrlo malo zna o samom terminu alterglobalizam, a u svetu rastuća snaga tog heterogenog pokreta još nije značajnije zahvatila Srbiju. Da li će retradicionalizacija, autarhičnost, desekularizacija, pa i klerikalizacija ostati jedini odgovori Srbije na mnogobrojne izazove vremena, ne bi trebalo da zavisi samo od crkve, naravno.

Činjenica je da širom planete promoteri retrogradnih ideologija pokušavaju da ojačaju sopstvene uticaje preko kritike globalizma. Daniel Goldhagen govori o globalizovanom antisemitizmu, kao pojavi koja nalazi mesto u mnogim zemljama i supkulturama, dostupna u mnoštvu varijacija svakome *ko ima nešto protiv međunarodnih uticaja, globalizacije i Sjedinjenih Američkih Država.*²³ *„Rambo Jevrejin je uveliko zamenio Šajloka u antisemitskoj imaginaciji. Lukavi i pritajeni, pokvareni Jevrejin iz prve dve ere antisemitizma, sada je, naoružan političkom i vojnom moći, postao podjarmljivač, siledžija i ubica, koji svoje prljave poslove završava sam, kao Izrael, ili unajmljuje druge da to učine za njega...*²⁴

Ni SPC nije izbegla da se nađe pod sumnjom za doprinos širenju antisemitizma u Srbiji, koje je zamah dobilo posle obaranja režima Slobodan Miloševića. U tom smislu, najspornija je uloga raznih desničarskih pokreta i organizacija (Obraz, Sveti Justin Popović, Dveri srpske, Nomokanon...) koje javno deluju uz blagoslov SPC i često u bliskoj saradnji s njom. Sporan je, međutim, i trend glorifikacije pravoslavnog teologa, episkopa ohridskog i žičkog Nikolaja Velimirovića (1880-1956), koji je dirigovan i iz crkvenih i iz vancrkvenih krugova; Sveti arhijerejski sabor SPC je 19. maja 2003. godine Nikolaja Velimirovića kanonizovao za svetitelja.

²¹ Marko P. Đurić, „Od odgovorne do mirovne Crkve“, http://bocs.hu/chp/osijek/marcodjuric_sr.htm

²² Ž. Vidović, „Suočenje pravoslavlja sa Evropom“, www.vidovdan.org

²³ Daniel Jonah Goldhagen, „The Globalization of Antisemitism“, maj 2003, www.forward.com

²⁴ Isto

U žitiju vladike Nikolaja, vladika Artemije (Radosavljević), episkop Raško-prizrenski ²⁵ naglašava da Nikolaj „otura od sebe i svog naroda razne oblike tuđinštine i površnog zapadnjaštva. Njega u celini obuzimaju i prožimaju tople struje Pravoslavlja, oduševljava ga i pleni prekrasni i spasonosni lik Hristov i crkveno-narodna delatnost Svetog Save.“²⁶ Kontroverzan je odnos Nikolaja Velimirovića prema antisemitizmu, ali i prema Adolfu Hitleru.

U radu „Nacionalizam Svetog Save“²⁷ Nikolaj Velimirović kaže: „Ipak se mora odati poštovanje sadašnjem nemačkom vođi, koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u dvadesetom veku on je došao na ideju Svetoga Save i, kao laik, poduzeo je u svom narodu onaj najvažniji posao, koji priliči jedino svetitelju, geniju i heroju. A nama je taj posao svršio Sveti Sava, prvi među svetiteljima, prvi među genijima i prvi među herojima u našoj istoriji.“

Ukoliko je iz crkvenih krugova uopšte bilo odgovora na pitanja vezana za takav stav Nikolaja Velimirovića, njegove simpatije za nacizam pobijane su tvrdnjom da je sam bio žrtva nacizma; Nikolaj Velimirović je od septembra do decembra 1944. bio zatvorenik koncentracionog logora Dahau. Ne ulazeći u kontroverze oko Velimirovićevog statusa u logoru, činjenica je da je upravo u knjizi „Govori srpskom narodu kroz tamnički prozor“, napisanoj u Dahauu, on najotvorenije izneo antisemitska uverenja.

„U toku vekova oni koji su raspeli Mesiju Gospoda Isusa sina Božijeg stvorili su od Evrope glavno bojište protiv Boga, a za đavola...Sva moderna gesla evropska sastavili su Židi koji su hrista raspeli: i demokratiju, i pacifizam, i sveopštu revoluciju, i kapitalizam i komunizam. Sve su to izumi Židova odnosno oca njihova – đavola. I to je sve u nameri da Hrista poniže, da Hrista ponište, i da na presto Hrista stave svoga jevrejskog mesiju, ne znajući ni danas da je to sam Satana, koji je otac njihov i koji ih je zauzdao svojom uzdom i bičeva ih svojim bičem...“²⁸

Novi imidž, stare poruke

Uprkos strahu od zapadnjaštva i zapadnjačke kulture koji se kristališe kao ključni elemenat crkvenih nastojanja na planu oblikovanja novog srpskog identiteta, u okviru SPC aktivirale su i struje koje su uviđale potrebu, svetovnim jezikom rečeno, diversifikacije imidža crkve, osmišljavanja novih strategija nastupa, prilagođenim onim ciljnim grupama (prvenstveno urbanoj populaciji, mladoj i mlađoj srednjoj generaciji) čiji je identitet formiran pod jakim uticajima savremene popularne kulture, koja, naravno, dolazi sa zapada. Ogladni primer takvih napora je projekat „Pesme iznad istoka i

²⁵ U vreme pisanja žitija bio je protosinđel

²⁶ Artemije Radosavljević, „Život svetog vladike Nikolaja Velimirovića“, „Novi zlatoust“, Crkvena opština Lelić i manastir Čelije, 1991.

²⁷ Predavanje održano 1935. godine na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, u okviru Nedelje pravoslavlja

²⁸ Citat preuzet iz M. Tomanić „Srpska crkva u ratu“

zapada“, muzički album koji se na kompakt-disku pojavio u aprilu 2001. godine, kao zajedničko izdanje PGP RTS i Radio-Svetiogre.²⁹

Osnovna namena i tog projekta bila je popularizacija reči i misli Nikolaja Velimirovića. Projekat je okupio veliki broj poznatih pop i rok muzičara koji su komponovali i izvodili Velimirovićeve pesme i imao je značajnu medijsku podršku, i pre objavljujavana CD-a, kroz koju je predstavljan kao „simbioza rokenrola i pravoslavlja“, „pravoslavni rokenrol“ itd. Zvanična informacija glasila je da je, po ideji njegovog visokopreosveštenstva g. Amfilohija (Radovića), projekat osmislio i uredio jeromonah Jovan (Ćulibrk).

„Kao što je Studenica uzela jezik zapada tog vremena i preobrazila ga u notu pravoslavlja, i sam vladika Nikolaj uzimao je ondašnje šlagere i preobražavao ih u narodne pesme. Slično se događalo i sa našim projektom, koji predstavlja dugi proces kalemljenja pravoslavlja i pop muzike. Osnovu čine stihovi vladike Nikolaja, koji su, kao i Njegoševi, ušli u narodni jezik, a da ljudi toga nisu ni svesni. Pop kultura je nastala kao pobuna što se zapadni svet izmenio. Ipak, tamošnji buntovnici, od naizgled pravih ideologa, za kratko vreme su postajali profiteri. Učesnici ovog našeg projekta su istinski buntovnici, a ne biznismeni poput Madone ili U2“, rekao je u jednom od mnogobrojnih intervjuja Jovan Ćulibrk.³⁰

Na drugom mestu Ćulibrk, nesumnjivo vrstan poznavalac popularne kulture, kaže: *„Ja iskreno mislim da je sredinom osamdesetih došlo do nekog holokausta nad srpskom kulturom kada se odjednom pojavilo nešto što se zove neodgovornost, jer, zamislite, odjednom od činjenice da je Bebi Dol radila sa Hauardom Divotom (Howard Devoto) i Rip Rag & Panic, da je Vivijan Goldmen učestvovala na albumu Idola došli smo do toga da je naša scena na početku devedesetih bila potpuno seljačka. Nisam pobornik teorija zavjere, ali bojim se da je u pitanju bio vrlo jasan politički program koji je uništavao srpsku pop kulturu. Zbog nedostatka nje, mi nismo bili u stanju da svijetu početkom ovog nesrećnog rata njegovim jezikom kažemo istinu o tome šta se ovdje dešava.“*³¹

Biće, ipak, da Srbija u „istorijskoj pometnji“ nije razumela šta joj se dešava kada crkva ukida umetničke slobode i anatemiše umetnike, širi strah od progresa i demokratije, blagosilja oružje, preti paklom onima koji u vreme posta jedu kobasice...Moderni svet dobro razume taj jezik, odnosno takve pojave.

U uslovima gotovo potpunog izostajanja kritike SPC i njenih strategija i praksi širenja uticaja, koja bi došla iz bilo kojeg segmenta društva, u kojima se političke partije, državne institucije, mediji, univerziteti, mediji, kulturna javnost itd. praktično utrkuju u dodvoravanju crkvi i uglavnom oklevaju da bilo koji potez njen ili njenih zvaničnika izlože kritici, teško je očekivati da će se iz samih unutrašnjih redova SPC stvoriti snaga za njeno „reformisanje“ ili bar drugačije viđenja sopstvene uloge u društvu.

²⁹ *Radio-Svetigora* deluje od 1998. godine pod okriljem Mitropolije crnogorsko-primorske

³⁰ „Pravoslavni rokenrol“, *NIN* br. 2564, Beograd, 2000.

³¹ „Muzički projekat Iznad istoka i Zapada“, *Magazin Reporter* br. 95, Banjaluka 2000.